آثار تحلیل جامعه شناختی پدیده مرگ و اثرات آن در زندگی روزمره بازماندگان

۱. علی علی جانی: دانشجوی دکتری، گروه علوم اجتماعی، واحدآشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران

۲. فاطمه عراقیه فراهانی*: گروه جامعه شناسی، واحدآشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران

۳. الهه ودودی: گروه علوم ارتباطات، واحدآشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: f.araghi61@iau.ac.ir

چکیده

علم بشر نسبت به مرگ و عالم ماوراء علمی بسیار ناچیز بوده و این عدم آگاهی به مرگ سبب هراس بشر از مرگ گردیده و آثار این هراس نه به خود متوفی که به بازماندگان او هم منتقل گردیده است. لذا در این پژوهش کوشش شده که به آثار تحلیل جامعه شناختی پدیده مرگ و اثرات آن در زندگی روزمره بازماندگان پرداخته شود. روش میدانی و نوع تحلیل مصاحبه تحلیل مضمون خواهد بود. نتایج: آثار و تبعات مرگ در زندگی روزمره بازماندگان متوفی طیف وسیعی از پاسخ ها را شامل شده که بعضی اجتماعی ، بعضی فرهنگی و بعضی هم روانشناسانه هستند. بعضی از این آثار اجتماعی هستند و بخشی اعظمی از بازماندگان را در درازمدت تحت تأثیر قرار می دهند و بعضی کوتاه مدت و بخش اندکی از بازماندگان را تحت تأثیر قرار می دهند. البته این تأثیر درازمدت یا کوتاه مدت بسته به ارتباط نزدیک یا دوری است که بازماندگان با متوفی داشته اند.

کلیدواژگان: *تحلیل جامعه شناختی، پدیده مرگ، متوفی، زندگی روزمره، بازماندگان.*

شیوه استناددهی: علی جانی، علی.، عراقیه فراهانی، فاطمه.، و ودودی، الهه. (۱۴۰۵). آثار تحلیل جامعه شناختی پدیده مرگ و اثرات آن در زندگی روزمره بازماندگان. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۴(۳)، ۲۲-۱.

تاریخ ارسال: ۷ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۳ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۲۰ مرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۱ شهریور ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Sociological Analysis of the Phenomenon of Death and Its Effects on the Everyday Lives of the Bereaved

1. Ali Alijani: PhD Student, Department of Social Sciences, Ash.C., Islamic Azad University, Ashtian, Iran
2. Fatemeh Araghi Farahani*: Department of Sociology, Ash.C., Islamic Azad University, Ashtian, Iran
3. Elahe Vadoodi: Department of Communication Sciences, Ash.C., Islamic Azad University, Ashtian, Iran

*Corresponding Author's Email: f.araghi61@iau.ac.ir

Abstract

Human knowledge concerning death and the metaphysical realm remains extremely limited, and this lack of awareness about death has contributed to human fear of mortality. The consequences of this fear affect not only the deceased but are also transmitted to their survivors. Accordingly, the present study seeks to examine the sociological dimensions of the phenomenon of death and its effects on the everyday lives of bereaved individuals. The study employs a field research method, and the interview data will be analyzed using thematic analysis. The findings indicate that the effects and consequences of death on the everyday lives of the deceased's survivors encompass a broad spectrum of responses, some of which are social, some cultural, and others psychological. Certain consequences are social in nature and affect a substantial proportion of survivors over the long term, whereas others are short-term and affect only a smaller proportion of survivors. The duration and intensity of these effects, however, depend on the degree of closeness or distance characterizing the relationship between the survivors and the deceased.

Keywords: *sociological analysis, phenomenon of death, deceased, everyday life, bereaved individuals.*

How to cite: Alijani, A., Araghi Farahani, F., & Vadoodi, E. (2026). The Sociological Analysis of the Phenomenon of Death and Its Effects on the Everyday Lives of the Bereaved. *Sharia, Philosophy and Ethics*, *4*(3), 1-22.

Submit Date: 27 April 2026

Revise Date: 04 August 2026

Accept Date: 11 August 2026

Publish Date: 23 August 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

Death is one of the most fundamental, universal, and enduring phenomena of human existence, yet despite the extraordinary development of science and technology, human knowledge concerning the nature of death, the soul, and realities beyond the empirical world remains profoundly limited. This epistemic limitation has historically contributed to fear, anxiety, uncertainty, and diverse interpretive responses to mortality. Death is therefore not merely a biological termination of vital functions but a multidimensional phenomenon whose meanings are shaped by philosophical, religious, psychological, cultural, and social frameworks. From a sociological perspective, death acquires significance because its consequences extend beyond the deceased and enter the everyday world of survivors, reshaping their emotions, relationships, beliefs, routines, and interpretations of life. Throughout history, societies have developed distinctive rituals, symbols, practices, and belief systems to confront mortality, including burial customs, preservation of bodies, religious doctrines concerning resurrection and immortality, and cultural representations of the afterlife. Such practices reflect both the human desire to control the uncertainty of death and the effort to incorporate mortality into socially meaningful systems of interpretation (12, 16, 18). The persistence of fear surrounding death also indicates that modernization and scientific rationality have not eliminated existential concern. Instead, in many modern societies, death has increasingly been removed from ordinary social life and confined to hospitals, medical institutions, and specialized environments, thereby making direct encounters with dying less common while intensifying the symbolic distance between everyday life and mortality (4, 17). At the same time, religious and metaphysical frameworks continue to provide important interpretive resources through which individuals understand death, responsibility, immortality, and the meaning of human existence. Where religious systems weaken, secular and existential interpretations often become more prominent, and the individual may face intensified questions concerning meaning, finitude, freedom, and the value of life (19, 21). Accordingly, the present study approaches death as a social phenomenon whose effects cannot be reduced to bereavement as an individual psychological event; rather, death is understood as an occurrence that enters the social worlds of survivors and reorganizes their everyday lives in different ways.

The theoretical foundation of the study is based on the interdisciplinary understanding of death as a simultaneously biological, existential, psychological, historical, and sociological phenomenon. Philosophically, death has long occupied a central position in reflections on human finitude, authenticity, anxiety, freedom, and the meaning of existence. Stoic traditions emphasized preparation for death and detachment from excessive worldly attachment, while existential thinkers considered awareness of mortality essential to understanding the human condition (13, 14). Heidegger's treatment of being-toward-death emphasizes the constitutive role of mortality in human existence, whereas existential psychotherapy interprets death awareness as one of the most fundamental existential concerns shaping human behavior, anxiety, and efforts to construct meaning (7, 14). Freud likewise examined death in relation to unconscious processes and the profound psychological effects of war and destruction on human thought (15). From a psychosocial perspective, Kübler-Ross conceptualized the encounter with terminal illness through processes of denial, anger, bargaining, depression, and acceptance, highlighting the changing psychological responses through which individuals attempt to make sense of impending death (1). Sociological approaches shift attention from the dying individual to the relational and institutional contexts surrounding death. Dying occurs within families, communities, medical systems, symbolic universes, and culturally regulated expectations. The experience of mortality is therefore mediated by social interaction, cultural meaning, and institutional organization (10, 11). Caradec's analysis of aging and approaching death also indicates that older individuals may gradually reorganize their identities, social relationships, possessions, memories, and everyday practices as mortality becomes increasingly salient (6). Berger and Luckmann's social constructionist framework further

clarifies how symbolic systems help individuals interpret death and place it within a coherent worldview, thereby protecting everyday reality from the destabilizing implications of mortality (18). These theoretical perspectives collectively support the central assumption of the present study: the effects of death on survivors are neither uniform nor exclusively negative, but are mediated by belief systems, emotional closeness, social relations, existential interpretations, and the survivors' degree of preparation for and acceptance of death.

The present research employed a qualitative field-based design to identify and analyze the effects of death on the everyday lives of survivors from a sociological perspective. The study population consisted of ten survivors of deceased individuals in Hamadan who were selected from different age groups and genders. Participants were recruited through purposive sampling, and the logic of theoretical saturation guided the continuation of data collection. Data were gathered using semi-structured interviews, allowing participants to describe their lived experiences, beliefs, reactions, and transformations following the death of a significant person. The use of qualitative interviewing was particularly appropriate because the study sought to understand meanings and interpretations that cannot be adequately captured through predetermined quantitative measures. In qualitative inquiry, theoretical frameworks function as interpretive resources that assist researchers in identifying patterns, relationships, and conceptual categories while remaining responsive to the participants' own accounts (8). The interview material was analyzed through thematic analysis and a three-stage coding process consisting of open coding, axial coding, and selective coding. During open coding, the interview texts were reviewed line by line and meaning units were identified and labeled. This stage produced 89 initial codes representing diverse responses to death, including changes in moral conduct, religious orientation, emotional stability, social interaction, anxiety, hope, attachment to life, withdrawal, responsibility, and everyday planning. During axial coding, the codes were compared and grouped according to their conceptual relationships, producing broader categories such as moral orientation, emotional attitudes, psychological problems, rejection of excessive worldliness, social interactions, planning and internal organization, striving for spiritual peace, physical concerns associated with remembering death, nihilistic tendencies, increased tolerance, stronger interpersonal orientation, death-related mental preoccupations, and commitment and responsibility. Finally, selective coding integrated these categories into three overarching dimensions: social interactions based on commitment and responsibility; moral norms and abnormalities associated with interpersonal orientation, tolerance, and detachment from materialism; and psychological problems and death-related mental concerns. This analytical process enabled the study to move from fragmented personal experiences toward a structured sociological interpretation of the effects of death on everyday life.

The findings demonstrated that death-related thinking, preparation for death, acceptance of death, and fear of death produced a wide range of effects on survivors, many of which were interpreted positively when supported by strong religious or existential frameworks. Participants frequently reported that thinking about death reduced excessive attachment to worldly concerns, encouraged reflection on the consequences of actions, deepened their worldview, increased moral awareness, reduced undesirable behavior, and promoted a more rational and purposeful organization of everyday life. Death awareness was also associated with stronger interpersonal compassion, constructive relationships, hope, emotional sensitivity, and greater attention to the limited nature of time. These findings are consistent with existential interpretations in which awareness of mortality can intensify the search for meaning and encourage individuals to reconsider priorities, relationships, and values (19, 21, 23). Preparation for death was similarly described as contributing to psychological calm, reduced worldly attachment, greater honesty, charitable behavior, patience, forgiveness, self-discipline, and greater concern with spiritual and moral goals. Participants suggested that individuals who perceive themselves as prepared for death may experience less fear of uncertainty and greater willingness to organize their lives around meaningful objectives. This perspective is compatible with the broader existential argument that confrontation with mortality can lead either to anxiety and defensive reactions or to greater authenticity and

value-oriented living (7, 24). Acceptance of death was likewise associated with reduced envy, diminished desire for revenge, greater forgiveness, less material attachment, increased spiritual orientation, improved emotional flexibility, and a broader perspective on daily events. Rather than necessarily diminishing attachment to life, acceptance of mortality was often described as making life more tolerable and meaningful. These patterns reflect the paradoxical relationship between death awareness and life affirmation that has been repeatedly emphasized in philosophical and existential literature (5, 22). However, the findings also showed that excessive preoccupation with death could generate fear, depression, intrusive thoughts, social disruption, and emotional instability, particularly among individuals whose belief systems were described as fragile or uncertain.

A distinct pattern emerged regarding fear of death and deaths resulting from suicide. Fear of death was not experienced exclusively as a negative psychological state; for several participants, it functioned as a moral and behavioral regulator. It was associated with increased commitment, responsibility, self-restraint, respect for others, avoidance of harmful behaviors, greater appreciation of time, stronger planning, and efforts to improve past conduct. Such responses suggest that the social consequences of death anxiety depend greatly on the interpretive framework through which mortality is understood. When death is integrated into a coherent moral or religious worldview, fear may be transformed into disciplined action and concern for ethical conduct; when such frameworks are absent or unstable, the same fear may contribute to anxiety and disorganization (4, 18). By contrast, the death of a relative through suicide was consistently associated with severe negative consequences for survivors. Participants described disruption of psychological peace, persistent anxiety, nervous distress, reduced tolerance, uncertainty in belief, pessimism, feelings of meaninglessness, depression, irritability, social isolation, conflict with others, fear, and sleep disturbance. These findings demonstrate that sudden or socially stigmatized forms of death may produce more destabilizing consequences than deaths that survivors perceive as expected or culturally intelligible. Previous sociological and thanatological analyses have likewise emphasized that unexpected death creates particular difficulties for survivors because it disrupts anticipated social trajectories and undermines ordinary mechanisms of adjustment (10, 11). The study also found that the death of another person could strengthen survivors' desire to live. Participants referred to increased hope, desire for longevity, renewed attachment to worldly life, gradual recovery of pleasure, attempts to suppress painful memories, efforts to improve physical and emotional health, participation in travel, exercise, education, and other social activities, improved emotional relations with others, and determination to correct previous mistakes. Thus, the experience of death often produced a dual movement: while survivors initially confronted grief, anxiety, and disruption, many subsequently reconstructed their everyday lives around increased appreciation of life, social connection, and future-oriented activity.

In conclusion, the findings indicate that the effects of death on the everyday lives of survivors are complex, multidimensional, and highly dependent on the nature of the relationship with the deceased, the form of death, the survivor's belief system, and the individual's degree of death awareness, preparation, acceptance, and fear. The consequences identified in the interviews cannot be classified simply as positive or negative, because the same awareness of mortality may produce anxiety in one individual while creating meaning, responsibility, emotional maturity, and purposeful action in another. The closer the survivor's relationship with the deceased, the more persistent and intense the effects of the loss tend to be, whereas more distant relationships are generally associated with shorter and less disruptive consequences. The findings further suggest that death awareness may contribute to moral self-regulation, stronger interpersonal relations, increased responsibility, spiritual reflection, better organization of everyday life, and greater appreciation of time, while excessive or unresolved engagement with death may intensify depression, anxiety, withdrawal, pessimism, and disruption of social functioning. Death resulting from suicide appears to constitute a particularly destructive form of loss because it generates multiple psychological and relational disturbances among survivors. At the same time, the

experience of another person’s death may ultimately strengthen survivors’ attachment to life by encouraging them to seek health, social activity, emotional closeness, moral reform, and a renewed sense of purpose. Overall, the study demonstrates that death should be understood not only as the termination of individual biological existence but also as a socially consequential event that continues to operate within the daily experiences, identities, relationships, beliefs, and behavioral patterns of those who remain alive.

مقدمه

علی‌رغم پیشرفت‌های بشر در زمینه صنعت و تکنولوژی در قرن حاضر، در زمینه روح و هر آنچه که به عوالم ماوراء ارتباط می‌یابد، دانش بشر بسیار ناچیز به نظر می‌رسد؛ زیرا کشفیات و اختراعات بشر همه مربوط به عالم ماده و محسوسات است و حال‌آنکه مرگ و مقولاتی از قبیل آن با عالم ماده و محسوسات متعلق به آن کاملاً بیگانه است. لازمه شناخت مرگ، شناخت عوالم ماوراء عالم حس است و این امر به مدد تجربه تجرّد روح از جسم و به تعبیر دیگر، موت ارادی مقصود عرفا به دست می‌آید؛ امری که بسیار نادر اتفاق می‌افتد. سایر انسان‌های عادی تجربه‌ای از این موت ارادی ندارند و تنها مرگ به‌صورت طبیعی و فقط یک‌بار در زندگی آن‌ها اتفاق می‌افتد و این مرگ در حقیقت پایان حیات دنیوی و آغاز حیات برزخی و اخروی انسان است.

این مرگ با این مشخصاتی که برشمردیم، یک اثر بر شخص متوفی دارد که عبارت از شدّت سکرات مرگ و یا آزادی و رهایی مطلق انسان از قید ماده و عالم محسوس می‌باشد و یک اثر دیگر بر بازماندگان متوفی دارد که با عنایت به سطوح فکری و معرفتی هریک از بازماندگان شدت و ضعف دارد. اینکه بازمانده از چه دریچه‌ای به مرگ می‌نگرد و مرگ در نظر او چه پدیده‌ای است، می‌تواند تأثیرات روحی مخرب یا سازنده بر جسم و روح شخص بازمانده داشته باشد. شخص بازمانده می‌تواند شخصی باشد که برای مرگ آمادگی کسب کرده یا شخصی باشد که مرگ را حداقل به‌صورت ذهنی پذیرفته و یا در نقطه مقابل، شخصی باشد که به دلیل آماده نبودن برای مرگ و عدم پذیرش حقیقت مرگ، دچار هراس از مرگ شده باشد. به‌هرحال، در تمام این موارد سایه مرگ بر ذهن و روح شخص بازمانده افکنده می‌شود و تصویری که از شخص متوفی در ذهن او مانده، بر شدت و غلظت این سایه می‌افزاید.

مرگ پدیده‌ای پیچیده و تودرتو است و عموماً به‌منزلهٔ مقوله‌ای فراتر از درک افراد شناخته می‌شود؛ مقوله‌ای آن‌سوی انسان‌ها که به‌صورت خطی و یک‌طرفه کدگذاری شده است و به‌طور موقت با آن‌ها فاصله دارد و در ورای جهانشان قرار گرفته است. این مفهوم در اساس در ذهن بیشتر افراد با نشانهٔ دیداری تجزیه و نابودی تداعی می‌شود. مرگ تاکنون سوژهٔ طیف گسترده‌ای از علوم و زمینه‌های تخصصی، ازجمله انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی، پزشکی، روان‌شناسی، تاریخ، فلسفه، ادبیات، روان‌کاوی، اسطوره‌شناسی و الهیات قرار گرفته است. بشر در مقابل مرگ واکنش‌های متعددی نشان داده است. به‌لحاظ تاریخی، دفن وسایل زندگی همانند پوشاک، غذا، جواهرات، آینه و اسلحه به‌همراه مردگان، مومیایی‌کردن اجساد برای جلوگیری از فساد آن‌ها و جست‌وجوی آب حیات و اکسیر جوانی، ازجمله واکنش‌های انسان‌ها در مقابله با مرگ، ترس از آن، فراموش‌شدن و تمایل به ابدی و جاودانه‌بودن است. عبرانیان باستان (اجداد یهودیان امروزی)، نعش را کثیف می‌دانستند و معتقد بودند نباید به آن دست زد. سرخ‌پوستان روزگار قدیم آمریکا از ارواح خبیث حرف می‌زدند و تیر به هوا پرتاب می‌کردند تا آن ارواح را دور نگه دارند. این مثال‌ها نشان می‌دهند انسان‌ها ازنظر ذات تغییر نکرده‌اند و مرگ هنوز حادثه‌ای ترسناک و اتفاقی هول‌انگیز است.(1)

ترس از مرگ در بسیاری موارد به اعتقاد فرد نسبت به رستاخیز و زندگی پس از مرگ معطوف می‌شود. همچنین، تمایل انسان‌ها به اینکه عدالت دربارهٔ همهٔ آن‌ها اعمال شود، ازجمله دلایلی است که به اندیشیدن دربارهٔ جاودانگی دامن زده است. در ادیان الهی باور به بقای روح به رستاخیز انسان‌ها می‌پیوندد. ازطرفی، باور به رستاخیز در کنار اعتقاد به بهشت و جهنم نشان‌دهندهٔ رویکردی اخلاقی است که بر مسئولیت فرد در برابر اعمال او تأکید می‌ورزد .(2) کلایوسیل معتقد است در جوامع مذهبی، پرسش‌ها دربارهٔ معنای زندگی و مرگ به ذهن افراد خطور نمی‌کنند؛ جهان مذهبی آن‌گونه هست که هست. چنین پرسش‌هایی در جامعهٔ مدرن رشد می‌کنند که دربارهٔ تأثیر عامل مافوق طبیعی تردید کرده و پایه‌های ایمان به حیات پس از مرگ به‌تدریج سست شده است .(3) به عقیدهٔ الیاس نیز در جوامع توسعه‌یافته‌تر، مردمان در رویارویی با خطر و تهدید مرگ، دیگر چندان

با شور و حرارت سابق از نظام‌های عقاید فراطبیعی یاری نمی‌طلبند. این یاری‌جویی تا اندازه‌ای رو به سوی نظام‌های اعتقادی غیرمذهبی یا سکولار کرده است.(4)

مطابق تعلیمات عهد عتیق، تولد و مرگ به‌صورت مرزهایی مشخص زندگی را احاطه کرده‌اند. به همین دلیل، در اسرائیل باستان در برابر تمایلات مرده‌پرستی واکنش شدیدی نشان داده شده است. رویکرد مسیحیت در برابر مرگ و مردن از سه سنت تاریخی گوناگون و گاه متضاد به وجود آمده است که عبارت‌اند از: دین یهود، ایده‌آلیسم یونانی و عهد جدید. از دین یهود دنیاداری شدید باطنی، از ایده‌آلیسم یونانی فناپذیری روح و از عهد جدید، اعتقاد به روز محشر گرفته شده است .(1) در جهان‌بینی اسلامی، مرگ با اصل معاد پیوندی ناگسستنی دارد و آنچه این پیوند را مستحکم می‌کند، بقای روح پس از مرگ است.(2)

در دورهٔ اخیر، بیشتر متفکران غرب بر این عقیده‌اند که مرگ را باید شناخت و نباید از آن غفلت کرد. به گفتهٔ فریدریش نیچه: «همه مرگ را سترگ می‌انگارند؛ اما هنوز مرگ را جشن نگرفته‌اند. آدمیان هنوز نیاموخته‌اند که زیباترین جشن‌ها را مقدس شمارند .(5) «گرچه مرگ و مردن در فرهنگ غربی به‌لحاظ تاریخی به‌شدت از فرهنگ مسیحیت تأثیر گرفته است، امروزه بیشتر این جوامع سکولار شده‌اند. نقطهٔ مرجعیت مرگ در این فرهنگ‌ها دیگر خدا نیست؛ بلکه انسان است. به عبارت دیگر، مرگ به‌منزلهٔ پایان زندگی فردی انسان به‌جای زندگی در بهشت دیده شده است. در چنین عصری بشر بیشتر با بحران معنا و معنویت روبه‌رو شده است. عده‌ای معتقدند زندگی ارزش زیستن ندارد و باید آن را گذراند و عده‌ای زندگی را معنادار و هدفمند می‌دانند؛ بنابراین، پدیدهٔ مرگ‌اندیشی و مرگ‌هراسی پدیده‌ای اجتماعی و متضمن مطالعات جامعه‌شناختی است.

بعضی از جامعه‌شناسان مرگ را دارای سه نوع مرگ سنتی، مرگ مدرن و مرگ پست‌مدرن دانسته‌اند که در هریک از این سه نوع، مرگ به شکلی ظاهر می‌گردد و علی‌القاعده تأثیراتی هم که بر زندگی روزمره بازماندگان می‌گذارد، با نوع مرگ در ارتباط مستقیم است. در این پژوهش برآنیم تا به تبیین اقسام مرگ و تأثیرات آن بر زندگی روزمرهٔ بازماندگان بپردازیم.

هدف اصلی پژوهش حاضر تبیین و تحلیل اثرات پدیده مرگ در زندگی روزمره بازماندگان از منظر جامعه‌شناسی می‌باشد. بر این مبنا، اهدافی فرعی هم برای این پژوهش در نظر گرفته شده که عبارت‌اند از:

- تبیین و تحلیل تأثیر مرگ‌اندیشی در زندگی روزمره بازماندگان.
- تبیین و تحلیل تأثیر آمادگی برای مرگ در زندگی روزمره بازماندگان.
- تبیین و تحلیل تأثیر پذیرش مرگ در زندگی روزمره بازماندگان.
- تبیین و تحلیل تأثیر ترس از مرگ در زندگی روزمره بازماندگان.
- تبیین و تحلیل تأثیر مرگ ناشی از خودکشی متوفی در زندگی روزمره بازماندگان.
- تبیین و تحلیل تأثیر مرگ متوفی در افزایش میل روزمره بازماندگان به زیستن.

بررسی پیشینه

در خصوص پژوهش حاضر، پیشینه‌های محدودی دیده می‌شود؛ ازجمله یافته‌های حسنی و همکاران (2) در پژوهشی با عنوان «مبانی مرگ‌اندیشی در آموزه‌های قرآن و حدیث» حاکی از آن بود که: مهم‌ترین مبانی مرگ‌اندیشی عبارت‌اند از: پیوند وثیق بین مبدأ و معاد، قدرت و علم و مالکیت مطلق خداوند، بقای خالق و فنای مخلوقات، بقای روح انسان پس از مرگ، فطرت الهی انسان، محدود بودن عمر انسان و کل آفرینش، تمایل به جاودانگی در وجود انسان، موقتی بودن سرای دنیا و جاودانگی سرای آخرت، دنیا محل آزمایش و امتحان، وجود حیات در برزخ و آخرت و

هدفمندی جهان آفرینش. همچنین، نتایج پژوهش ایمان‌زاده (6) با عنوان «تجربیات زیسته سالمندان ساکن در خانه سالمندان خوبان تبریز از مرگ‌اندیشی: مطالعه‌ای به روش پدیدارشناختی» حاکی از آن است که: مرگ‌آگاهی و مرگ‌اندیشی در سالمندان، علاوه بر ایجاد نگاهی مثبت و واقع‌گرایانه نسبت به زندگی، می‌تواند در کاهش نگرانی‌های دوره سالمندی، ازجمله اضطراب مرگ، نقش اساسی ایفا کند. در پژوهشی دیگر، خدری (7) با عنوان «تبیین و تحلیلی انتقادی بر رابطه «مرگ‌اندیشی» با «معنای زندگی» در فلسفه کرکگور» به این نتایج دست یافت: «مرگ‌اندیشی» بشر، تنها رهاوردش می تواند صرفاً امکان و ظرفیتی برای وصولش به ساحت دینی باشد و در حقیقت دستیابی و چنگ زدن به ارزش‌ها و فطرت الهی (که به ودیعه در ماهیت انسان به امانت نهاده شده) است که می‌تواند بن‌مایه‌های اصیلی را برای کرکگور به ارمغان بیاورد. نکته ظریف دیگر اینکه رویکرد او به «جعل معنا» در تبیین مقصود از معنای زندگی به‌جای «کشف معنا» می‌تواند رویکرد سلطه‌جویانه‌ای برای انسان معاصر رقم بزند، چنان‌که تاریخ سیطره‌طلبانه انسان جدید، گواهی صادق بر این مدعاست.

چارچوب نظری

تاریخچهٔ پدیدهٔ مرگ

هدف از چارچوب نظری در پژوهش‌های کیفی، ارائهٔ عناصر مکمل یا الهام‌بخش در فرایند تحلیل و تفسیر داده‌ها و تدوین چارچوب مفهومی است .(8)همان‌طور که اشاره شد، پدیدهٔ مرگ امری چندوجهی است که مستلزم مطالعهٔ علوم و دانش‌هایی از قبیل جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ، فلسفه، روان‌کاوی، اسطوره‌شناسی، الهیات و پزشکی است. بررسی همهٔ وجوه مرگ ازطریق رشته‌ها و الگوهای مختلف در این مقاله ممکن نیست؛ اما به‌لحاظ تاریخی مسئلهٔ مرگ و مرگ‌اندیشی در اندیشهٔ قدیم یونان و روم مطرح بوده است. ازنظر سقراط، رفتار شایسته برای دانشمند و فیلسوف حقیقی نهراسیدن از مرگ است و «فیلسوفان راستین در کار چگونه مردن‌اند .(9) «سال‌ها قبل از سقراط و در یونان باستان، اپیکور عقیده داشت بالاترین لذت، نبودن درد است و آنچه درد را برطرف می‌کند خردمندی است و خردمندی در این است که فرد خود را از ترس از مرگ برهاند. او بر این باور بود که مردن ارزش آن را ندارد که موجب نگرانی شود. او مرگ را پایان حیات انسان می‌دانست و معتقد بود در آن وضعیت، تجربه‌ای وجود ندارد تا ما از آن هراس داشته باشیم. «زمانی که هستیم مرگ با ما نیست و آنگاه که مرگ می‌آید، ما نیستیم.(9) «

مفهوم مرگ و ابعاد آن

مرگ یک رخداد زیستی و به معنای توقف دائمی علائم حیاتی و عملکرد قلب است، اما مردن یک امر اجتماعی است. مردن، فرایندی است که هر فرد آن را در قالب نظام فرهنگی و اجتماعی جامعه خود تجربه می‌کند .(10) فردی که در حال مردن است، در همان زمان مشغول زندگی کردن هم هست و در تجربه مرگ با دیگران شریک است. گاهی «آگاهی از گریزناپذیر بودن مرگ، کناره‌گیری از جامعه را به دنبال دارد. در این حالت، فرایند خودکاوی رخ می‌دهد؛ به این ترتیب که فرد از طریق گفت‌وگو با دیگران به بازسازی گذشته خود می‌پردازد، می‌کوشد مرگ را برای خود معنادار سازد و بر مرگ خود احاطه پیدا کند.(6) «

از نظر کوبلر راس، بیمار در مسیر معنا بخشیدن به مرگ پنج مرحله را از سر می‌گذراند. مرحله اول انکار است؛ بیمار ترجیح می‌دهد فکر کند علائم بیماری اشتباه تشخیص داده شده است. در مرحله دوم فرد عصبانی است؛ او از افرادی که مانند او گرفتار نیستند، یا از پزشکش که چنین تشخیصی داده یا از خداوند که او را رها کرده تا بمیرد، عصبانی است. مرحله سوم چانه‌زنی است که شامل دعا و تقاضا از خداوند است که به بیمار طول عمر عطا کند و یا از درد و رنج وی بکاهد. مرحله چهارم افسردگی است. فرد هنگام رویارویی با مرگ احساس می‌کند خانواده، دوستان، دستاوردها،

ظاهر جسمی و حتی جایگاه و شکوهی که داشته کم‌اهمیت می‌شود و به این ترتیب افسردگی از راه می‌رسد. مرحله آخر پذیرش است؛ در این مرحله فرد واقعیت مرگ را می‌پذیرد و خود را برای مواجهه با آن آماده می‌سازد.(10)

فرایند مردن مانند هر پدیده دیگر دارای ابعاد و وجوه مختلفی است. از نظر بارنی گلاسر و آنسلم استراوس، مردن دارای سه خط سیر عمده شامل مرگ تدریجی، مرگ قابل انتظار سریع و مرگ غیرقابل انتظار سریع می‌باشد. مورد آخر، دشوارترین وضعیت برای فراهم‌آورندگان مراقبت‌های بهداشتی و بازماندگان فرد متوفی است.(11)

دیوید اونرو راهبردهای انتقال یا گذار را در میان سالمندان یا افراد در آستانه مرگ بررسی کرد. وی به سه راهبرد اشاره دارد که محتضران به کمک آن هویت خود را در ورای مرگشان تداوم می‌بخشند. برای مثال، سالمندان در مسیر بازخوانی زندگی، می‌کوشند از طریق وصیت به بازماندگان و یادداشت‌نویسی هویت خود را استمرار بخشند، یا پول مراسم تدفین را کنار می‌گذارند تا سربار وارثانشان نباشد یا برخی اشیایی را که نشانه‌ای از آن‌ها دارد به دیگران اهدا می‌کنند. با نزدیک شدن به مرگ، فرد سالمند خود را در جهانی «بین دو جهان» می‌بیند و از آن به بعد حضور نزدیک مرگ و جدایی از زندگی اجتماعی بر زندگی‌اش سایه می‌اندازد. مثل اهمیت رابطه فرد با متوفیانش (خویشان من آنانی هستند که زیر خاک هستند)، احساس بیگانگی با جوان‌ها (سالمندان قادر نیستند ضرب‌آهنگ زندگی جوانان را دنبال کنند) و مانند احساس ضمنی «در حال گذر بودن». شخصی که در آستانه مرگ قرار می‌گیرد احساس می‌کند باقی‌مانده‌ای از یک دوران سپری‌شده است و نسبت به جهانی که در آن به سر می‌برد، بیگانه است. در اینجا مفهوم «برکندگی» مطرح می‌شود. به این دلیل، افراد مسن به زندگی خود ترتیب تازه‌ای می‌دهند، از برخی جنبه‌های زندگی چشم‌پوشی می‌کنند، هرچند تا آنجا که می‌توانند سعی دارند به نحوی خود را به جهان پیرامون متصل کنند؛ یعنی به چیزهایی علاقه‌مند بمانند و فعالیت‌هایی داشته باشند که به زندگیشان معنا ببخشد.(6)

یکی از وجوه نگرش به مرگ، شناسایی دیدگاه مردم درباره «مرگ مطلوب» است. به بیان دیگر، اگر نوع مرگ انتخابی باشد، انسان چه نوع مرگی را می‌پسندد. معمولاً خصوصیاتی مانند آسودگی و رهایی از درد و رنج، آگاه بودن از مرگ، پذیرفتن زمان مرگ خود، مستقل بودن، خوش‌بینی یا امیدواری، آمادگی برای عزیمت و انتخاب مکان مرگ، ازجمله ویژگی‌های یک مرگ خوب می‌باشد .(11) به عبارت دیگر، مرگ خوب عبارت است از حداقل درد و رنج و هماهنگی میان ترجیحات موردنظر بیمار و اعضای خانواده‌اش. افزون بر این، مرگ خوب دربردارنده عناصر اجتماعی، روان‌شناختی و فلسفی، مانند پذیرش واقعیت در شرف مرگ بودن و آمادگی برای ترک افراد مورد علاقه است.(11)

البته گرایش‌های سیاسی و عقیدتی هم در تعیین الگوی مرگ مطلوب تأثیر بسزایی دارد. برای مثال، آنچه از نظر عده‌ای مرگ قهرمانانه و شهادت‌طلبانه است، از نظر برخی دیگر خشونت، قتل، ارعاب و یا صرف خودکشی می‌باشد.(12)

رویکردهای نظری در باب مرگ

رویکردهای نظری در باب مرگ را می‌توان در پنج رویکرد دسته‌بندی کرد: فلسفی، روان‌شناختی، تاریخی و جامعه‌شناختی.

رویکرد فلسفی

این رویکرد به چیستی مرگ و نوع برخورد با آن توجه دارد. بی‌اعتنایی به زندگی و اندیشه مستمر به مرگ در بین رواقیان(13) ، لذت‌جویی و به فراموشی سپردن مرگ نزد اندیشه اپیکوری‌ها (9) و بررسی هستی‌شناسانه مرگ از سوی هایدگر (14) نمونه‌هایی از این رویکرد هستند. رویکرد روان‌شناختی به بررسی جنبه‌های روانی و فردی درباره مرگ می‌پردازد. برای نمونه، پرداختن فروید به مسئله مرگ بعد از جنگ جهانی اول و در واکنش به این جنگ (15) و اثر الیزابت کوبلر راس با عنوان «درباره مرگ و مردن» قابل ذکرند. کوبلر راس پنج مرحله روان‌شناختی مردن را مطرح

می‌کند و استدلال می‌کند که بیماران از این مراحل عبور می‌کنند. این مراحل عبارت‌اند از: شوک و انکار، خشم، چانه‌زنی، افسردگی و پذیرش. در مرحله پنجم است که بیمار با آرامش و سکون با مرگ مواجه می‌شود.(1)

رویکرد تاریخی

این رویکرد پدیده مرگ را از لحاظ تاریخی مورد مطالعه قرار می‌دهد. فیلیپ آریس، مورخ فرانسوی، در اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی در کتابش با عنوان «نگرش‌های غربی در باب مرگ از قرون وسطی تاکنون» نگرش در باب مرگ را در طول تاریخ غرب تا به امروز به چهار دوره «مرگ رام‌شده»، «مرگ خویش»، «مرگ دیگری» و «مرگ ممنوعه» تقسیم می‌کند. به نظر او، در دوران مدرن مرگ از دنیای امور آشنا بیرون رانده شده است؟(16)

رویکرد جامعه‌شناختی

این رویکرد دیرتر از رویکردهای پیشین وارد مباحث مربوط به مرگ‌پژوهی شد. این رویکرد، جنبه‌های اجتماعی مرگ را مدّ نظر قرار می‌دهد. نوربرت الیاس، در کتاب «تنهایی دم مرگ»، فرایند مرگ و مردن و مسائل مربوط به محتضران و اطرافیان فردی را که در حال مردن است، مورد بررسی قرار می‌دهد. در واقع، از نظر الیاس، در دوران مدرن و به‌واسطهٔ فرایند متمدن شدن، مرگ و محتضران بیش از پیش به حاشیه رانده شده‌اند (17).

رویکرد روان‌شناختی

پیتر برگر و توماس لاکمن، با رویکردی پدیدارشناختی، مسئله مرگ را مرتبط با دین مدّ نظر قرار می‌دهند. از نظر آن‌ها، «یکی از وظایف استراتژیک قلمرو نمادی در فراهم آوردن توجیه برای تاریخچه زندگی فردی همانا «تشخیص» مرگ است. تجربه مرگ دیگران و متعاقباً، پیش‌بینی مرگ خویش، موقعیت حاشیه‌ای به تمام معنایی برای فرد به شمار می‌رود .(18) «تونی والتر یک نوع‌شناسی سه‌گانه (مرگ سنتی، مرگ مدرن و مرگ پست‌مدرن) از جوامع را مورد استفاده قرار داده است که به‌وسیله آن به کشف تفاوت در رویکردهای اجتماعی به مرگ دست یابد. از نظر والتر، زمینه اجتماعی در دوره سنتی، اجتماع، در دوره مدرن، بیمارستان و در دوره پست‌مدرن خانواده بوده است.

روان‌شناسان وجودی اعتقاد دارند که وجود انسان، سه‌گانهٔ غم‌انگیز دارد که شامل رنج(Pain) ، احساس گناه (Feelings of guilt) و مرگ می‌شود؛ یعنی کسی را نمی‌توان یافت که بگوید احساس گناه نمی‌کند، رنج نمی‌برد یا نخواهد مُرد .(19) در دیدگاه وجودی، مرگ‌آگاهی با اصطلاحات متفاوتی بیان شده است؛ به‌طور مثال، یاسپرس از آن با عنوان «شکنندگی وجود»، کی‌یرکگور با عنوان «وحشت از نبودن»، هیدگر با عنوان «ناممکنی امکان دیگر» و تیلیش با عنوان «اضطراب هستی‌شناختی» نام می‌برد.(7)

با تولّد، مرگ سرنوشت ما شده است و ما تا آنجا که امکان دارد، با اشتیاق وافر و نگرانی بسیار به زندگی خود ادامه می‌دهیم؛ درست مانند زمانی که در حباب صابونی می‌دمیم، درحالی‌که می‌دانیم خواهد ترکید .(20) بنابراین، ما هم از حتمی بودن مرگ خود آگاهیم و هم میل به ماندن داریم که نقطهٔ شروع تعارض وجودی (Existential conflict) در این دیدگاه، همین است. یالوم مرگ را واضح‌ترین و قابل‌درک‌ترین دلواپسی غایی می‌داند. اکنون وجود داریم، ولی روزی می‌رسد که دیگر نیستیم؛ مرگ خواهد آمد و گریزی از آن نیست. تعارض وجودی، تنشی است که میان آگاهی از اجتناب‌ناپذیری مرگ و آرزوی ادامهٔ زندگی وجود دارد.(7)

حال که انسان مرگ را یکی از مسلّم‌ترین حقایق زندگی می‌داند، نمی‌تواند تفکّر مرگ را در آگاهی تاب آورد؛ برای نمونه، یالوم می‌گوید: «آسان نیست که سراپا خبردار از مرگ زندگی کنیم. درست مثل آن است که به خورشید خیره شویم. فقط چند لحظه می‌توان تاب آورد. از آنجا که بیم و هراس موجب فلج شدن زندگی می‌شود، روش‌هایی را برای هموار کردن ترس از مرگ ابداع می‌کنیم .(21) «حال انسان علاوه بر اجبار در

انتخاب مرگ به‌عنوان پایان راه زندگی، یک ویژگی به نام قدرت انتخاب (Power of Choice) هم دارد. بدین معنی که ممکن است در برابر مرگ محکوم باشد، امّا با انتخاب درست خویش می‌تواند ماندگاری‌اش را تضمین بخشد. در این دیدگاه، نحوهٔ مواجهه با مرگ دو گونه دانسته شده است؛ یکی مرگ بیمارستانی است که قوای انسان از کار افتاده، برای همه اتّفاق می‌افتد و دیگری مرگ هستی‌شناختی انسان است که می‌تواند مقارن با دستهٔ اوّل نباشد و برای انسان‌های ماندگاری چون مسیح و سقراط هرگز اتّفاق نیفتد (22) و اساساً این دیدگاه، برای مرگ و زندگی از نظر زیست‌شناختی، مرزی نسبتاً دقیق قائل شده است، امّا از لحاظ روان‌شناختی، این دو با یکدیگر آمیخته‌اند.(7)

در روان‌شناسی وجودی، مواجهه‌ای که انسان‌ها با مرگ دارند و بخشی از اقداماتی که در پیش می‌گیرند، ناشی از اضطراب مرگ دانسته شده است. این دیدگاه، فرض را بر این می‌گذارد که اضطراب، برخاسته از رویارویی با دلواپسی‌های غایی هستی است. همهٔ انسان‌ها با اضطراب مرگ روبه‌رو می‌شوند و هر فردی یکی از این روش‌ها را به‌کار می‌گیرد:

۱ـ تدابیر مبتنی بر انکار؛ مانند سرکوب، واپس‌رانی، جابه‌جایی و باور به همه‌کارتوانی خود.

۲ـ پذیرش اعتقادات مذهبی مورد قبول جامعه، تا با این کار از مرگ زهرزدایی کند.

۳ـ تلاش شخصی برای غلبه بر مرگ که دستیابی به جاودانگی نمادین است.(21)

این تحقیق دارای یک پرسش اصلی و شش پرسش فرعی می‌باشد که منطبق با اهداف اصلی و فرعی پژوهش طراحی شده‌اند:

پرسش اصلی:

پدیده مرگ از منظر جامعه‌شناسی چه اثراتی در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

پرسش‌های فرعی:

۱- مرگ‌اندیشی چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

۲- آمادگی برای مرگ چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

۳- پذیرش مرگ چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

۴- ترس از مرگ چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

۵- مرگ ناشی از خودکشی متوفی چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد؟

۶- مرگ متوفی چه تأثیری در افزایش میل روزمره بازماندگان به زیستن دارد؟

پژوهش حاضر فرضیه ندارد و جواب سؤالات در فرایند تحلیل مصاحبه‌ها مشخص می‌گردد.

روش‌شناسی تحقیق

ابتدا سؤالات مصاحبه بین جامعه آماری توزیع گردید و پس از جواب مصاحبه‌شوندگان، هریک از جواب‌ها بر اساس تحلیل مضمون تحلیل شدند و سپس این تحلیل‌ها در قالب دو جدول ـ جدول اول (کدگذاری باز) و جدول دوم (کدگذاری ثانویه و مقوله‌بندی) ـ گنجانده شدند و در آخر مدل مفهومی پژوهش که ناظر به اثرات پدیده مرگ در زندگی روزمره بازماندگان است، به دست خواهد آمد.

متغیرهای پژوهش

متغیرهای پژوهش شامل مرگ، زندگی، متوفی و بازماندگان متوفی می‌باشد.

جامعه آماری حوزه پژوهش، روش نمونه‌گیری و روش برآورد حجم نمونه

۱۰ نفر از بازماندگان متوفی در شهر همدان می‌باشند که از طبقات سنّی مختلف و همچنین جنسیت مختلف انتخاب شده‌اند. نمونه‌های این پژوهش بر مبنای روش نمونه‌گیری هدفمند و قاعده اشباع نظری برای مشارکت در این پژوهش دعوت خواهد شد.

روش‌های گردآوری داده‌ها

روش گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر، روش میدانی و داده‌های این پژوهش با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته گردآوری خواهد شد.

روش اجرا

در این پژوهش برای تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری سه‌مرحله‌ای (کدگذاری باز، کدگذاری محوری، کدگذاری گزینشی) استفاده خواهد شد.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر، روش تحلیل مضمون بوده است.

ارائه یافته‌ها

تحلیل مصاحبه‌ها

در این مرحله پژوهشگر می‌بایست به کدگذاری هر رویداد حساس و مهم توجه نماید. ممکن است از درون هر مصاحبه (متن) کدهای زیادی استخراج می‌شود، اما وقتی داده‌ها به‌طور مرتب مورد بازنگری قرار می‌گیرد، کدهای جدید احصاء شده و کدهای نهایی مشخص می‌شوند.(8) همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود، تلاش بر این بوده تا نکات کلیدی و مواردی که مصاحبه‌شوندگان تکیه بیشتری بر آن‌ها داشتند، از مصاحبه‌ها استخراج گردیده و فراوانی هر کد مشخص گردد.

کدگذاری باز

در کدگذاری باز پژوهشگر با مرور و مطالعه خط‌به‌خط مصاحبه‌های انجام‌شده، مفاهیم و کدهای مشخص را استخراج نموده است. در این پژوهش در مرحله اول، ۸۹ کد و یا مفهوم مختلف استخراج گردید. در جدول (۴-۱) مفاهیم استخراجی بر اساس کد اولیه و همچنین یک نمونه از عبارتی که مفهوم موردنظر از آن استخراج شده، آمده است.

جدول ۱. کدگذاری باز

کد اولیه	عبارت
عدم تعلق به دنیا و مافیها	مرگ‌اندیشی باعث میشه که فرد بازمانده کمتر به تعلقات دنیوی دل ببنده و نیم‌نگاهی هم به آخرت و حساب‌وکتاب روز قیامت داشته باشه.
احتیاط بیشتر و اندیشیدن در باب سود و زیان هر کاری	مرگ‌اندیشی باعث میشه که انسان در زندگی روزمره‌اش محتاط باشه و به‌راحتی هر کاری رو انجام نده، بلکه به سود و زیانش فکر کنه و بعد عمل کنه.
عمق بخشیدن به بینش انسان و رهایی از سطحی‌نگری	مرگ‌اندیشی به بینش انسان عمق می‌بخشه و انسان رو از سطحی‌نگری که لازمه زندگی مادیه دور می‌کنه.
اخلاق‌مدار شدن انسان	مرگ‌اندیشی انسان رو اخلاق‌مدار می‌کنه.
کاهش رذایل اخلاقی	اندیشیدن در باب مرگ زمینه رو برای کاهش رذایل اخلاقی در فرد آماده می‌کنه.
عاقل شدن و تنظیم زندگی بر مدار عقل	مرگ‌اندیشی انسان رو عاقل می‌کنه، فردی که به مرگ می‌اندیشه از هوا و هوس فاصله می‌گیره و زندگیش رو بر مدار عقل تنظیم می‌کنه.

کاهش ترس و هراس انسان از وقایع و حوادث	مرگ‌اندیشی ترس انسان از وقایع و حوادث رو کاهش میده و نوعی رضایت و تسلیم در برابر تقدیر در انسان به وجود میاره.
هدفمند کردن زندگی	انسان مرگ‌اندیش، عموماً زندگی هدفمندی داره و زندگیش رو بر اساس اهدافش پیش می‌بره.
ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه	روابط انسان مرگ‌اندیش با افراد جامعه، روابط سازنده و فعالیه، چون مرگ روی دیگر زندگیه و به تعبیر دیگر مرگ عصاره و چکیده زندگیه.
ایجاد حسّ امید و نشاط و شادابی	مرگ‌اندیشی حس امید و نشاط و شادابی رو در بازمانده زنده می‌کنه و فرد با امید بیشتری به زندگیش ادامه میده.
رهایی از زندگی تکراری و روزمره	مرگ‌اندیشی انسان رو از روزمرگی و زندگی تکراری رهایی میده و افق‌های جدیدی رو پیش چشم انسان قرار میده.
خداباوری و کم شدن خطاها	مرگ‌اندیشی انسان را به سمت خداباوری سوق میده و وقتی انسان خداباوریش بیشتر بشه، خطاها و اشتباهاتش هم کمتر میشه چون بر اساس عقل عمل می‌کنه نه هوس.
ممانعت از ظلم و ستم	مرگ‌اندیشی مانع از این میشه که انسان به همنوعش ظلم کنه و این ظلم نکردن زمینه رو برای آرامش معنوی بازمانده فراهم می‌کنه.
حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی	مرگ‌اندیشی نظم و انضباط رو در زندگی بازمانده حاکم می‌کنه. بازمانده‌ای که به مرگ می‌اندیشه به فکر می‌افته که برای آخرت خودش توشه‌ای برداره و برای اینکه بتونه توشه خوبی برداره، باید ساعات شب و روزش رو تقسیم کنه و هر ساعتی رو به کاری اختصاص بده و لازمه این کار، حاکم شدن نظم و انضباطه.
افزایش و تقویت عاطفه انسانی	انسان مرگ‌اندیش انسانی به‌شدّت عاطفی است و هر اتفاق ناگواری دلی او را به در می‌آورد و با مردم دلسوزی می‌کند.
تأثیرات منفی مرگ‌اندیشی بر ذهن و روح	بعضی اوقات مرگ‌اندیشی تأثیرات منفی بر ذهن و روح بازمانده میذاره و این به‌واسطه سستی عقیده بازمانده است. این تأثیرات تا سال‌های سال باقی می‌ماند و در همه شئونات زندگی بازمانده خودش را نشان می‌دهد.
تأثیرات مثبت مرگ‌اندیشی بر ذهن و روح	تأثیر مثبت مرگ‌اندیشی منوط به پایه‌های عقیدتی و مذهبی محکم شخص بازمانده است.
افسرده شدن بازمانده	بعضی اوقات زیاد اندیشیدن به مرگ انسان را افسرده می‌کند و امید به زندگی کردن را از او می‌گیرد، این امر بیشتر وقتی اتفاق می‌افتد که فرد پیش‌زمینهٔ افسردگی را دارد و مرگ‌اندیشی سبب افزایش افسردگی او می‌گردد.
ایجاد ترس در بازمانده و اختلال در روابط او با دیگران	بعضی اوقات زیاد اندیشیدن به مرگ در انسان ترسی به وجود می‌آورد که مانع انجام امور روزمره می‌شود و سایهٔ این ترس بر کل زندگی فرد افکنده می‌شود و روابط فرد با دیگران را مختل می‌نماید.
تأثیرات مخرب مرگ‌اندیشی بر ذهن و بدن	زیاد اندیشیدن به مرگ تأثیراتی مخرّب در ذهن فرد می‌گذارد و او را دچار نوعی مالیخولیا می‌کند و البته این تأثیر مخرّب و مالیخولیا در انسان‌های بی‌ایمان و اعتقاد بروز و ظهور بیشتری دارد.
زندگی توأم با آرامش برخاسته از ایمان	شخصی که خود را برای مرگ آماده کرده، زندگی‌اش با آرامش توأم است، اعم از آرامش ذهنی یا معنوی؛ این آرامش به معنی آن است که فرد دارای ایمان قوی است و از بریده شدن تعلقات دنیوی هراس ندارد.
جاری و ساری دیدن حق در زندگی و پذیرفتن حرف حق	انسانی که خودش را برای مرگ آماده کرده، حق را در زندگی‌اش ساری و جاری می‌بینه و حرف حق رو ولو از دشمنش باشه و به ضررش می‌پذیره.
تلاش مستمر برای وصول به هدف	انسان آماده برای مرگ، اهل تلاش و کوششه و برای رسیدن به هدفش یک لحظه هم بیکار نمی‌شینه.
تسرّی شهامت و ازخودگذشتگی در سرتاسر زندگی	انسانی که خودش رو برای مرگ آماده کرده، آثار شجاعت و شهامت و ازخودگذشتگی رو میشه تو زندگیش مشاهده کرد.
تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران	یکی از تأثیراتی که آماده بودن برای مرگ در زندگی روزمرهٔ بازماندگان داره، نحوهٔ تعاملات و ارتباطات صادقانه‌ای است که بازمانده با آشنایان و دوستان خود پس از مرگ خویشاوندان نزدیک خود برقرار می‌کند.
کاهش دروغ، تظاهر و ریا	از جمله تأثیراتی که آماده شدن برای مرگ در زندگی بازماندگان میذاره، کاهش دروغ و تظاهر و ریا و رفتارهای توأم با نفاقه.

آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی	آماده بودن برای مرگ، زندگی را برای فرد آرام و بدون استرس و فشارهای روحی و روانی می‌کنه. چون مرگ بالاترین بلا و مصیبت در دنیاست که ممکنه سرِ انسان بیاید و وقتی انسان با مرگ دوست و رفیق بشه و خودش رو برای رسیدن به آن آماده کنه، طبیعتاً سایر بلاها که همگی از اضطراب و استرس ناشی میشن از بین میرن.
گرفتن روح دنیاطلبی و لذت‌جویی صرف	آماده بودن انسان برای مرگ باعث میشه که روح دنیاطلبی و لذت‌جویی صرف و بی‌معنا از انسان گرفته بشه و انسان متوجه عالم آخرت و لذت‌های اون بشه.
برنامه‌ریزی برای زندگی بهتر	انسانی که خودش را برای مرگ آماده کرده، برای زندگی خودش برنامه‌ریزی می‌کنه و وقتش رو بیهوده هدر نمیده و به بطالت نمی‌گذرانه چون اعتقاد به مرگ یعنی اعتقاد به عالم آخرت و جزا و پاداش الهی و لازمه امن و ایمن وارد شدن به عالم آخرت و در امان ماندن از عقاب الهی، طرح برنامه مدوّن و منسجم در حیطه امور معنوی و اخلاقی و عمل به اون‌هاست.
برخورداری انسان از روح و روحیه انزواجو و عزلت‌گزین	انسانی که خودش را برای مرگ آماده می‌کنه، روح و روحیه‌ای انزواجو و عزلت‌گزین پیدا می‌کنه، چون میدونه که وقتی مرگ بیاد، اون با عملش تنها میمونه و هیچ‌کس نمیتونه اون رو از چنگال مرگ نجات بده؛ پس هرچه بیشتر با مرگ مأنوس میشه تا جایی که مرگ در حکم مونس و رفیقی برای اون میشه. این روحیه انزواطلبی معمولاً در دوران پیری سراغ انسان میاد، دوره‌ای که همه از انسان به‌خاطر فرتوتیش کلافه میشن و از اون فاصله می‌گیرن.
پیش‌قدم شدن در کارهای خیر و عام‌المنفعه	کسی که خود را برای مرگ آماده ساخته، در کارهای خیر و امور عام‌المنفعه پیش‌قدم میشه و به این باور قلبی رسیده که همه چی از بین میره و تنها چیزی که براش باقی میمونه کار خیر و خدمت به خلقه که به‌خاطر رضای خدا انجام داده.
تأثیر مستقیم آمادگی برای مرگ بر اخلاق انسان	آماده شدن برای مرگ تأثیرات مستقیم بر اخلاق انسان میذاره.
باصبور و گذشت شدن انسان	آماده شدن برای مرگ انسان رو صبور و باگذشت می‌کنه.
کم‌رنگ شدن رذائل اخلاقی	وقتی انسان خودش رو برای مرگ آماده می‌کنه، رذائل اخلاقی که تو وجودشه رنگ می‌بازن و از بین میرن.
اشتیاق وصول به حقیقت	آماده شدن برای مرگ، شوق وصول به حقیقت را در انسان زنده می‌کنه.
کاهش ترس از ناشناخته‌ها	آمادگی برای مرگ ترس انسان از ناشناخته‌ها رو کاهش میده. چون وقتی انسان میخواد آماده و مهیای انجام کاری بشه در وهلهٔ اول نسبت به اون چیز علم و آگاهی پیدا می‌کنه و این کاهش نتیجه شناخت و آگاهی اجمالی انسان از مرگ و عوالم پس از مرگه.
غنیمت دانستن وقت و فرصت	وقتی انسان خودش رو برای مرگ آماده می‌کنه و میدونه که مرگ در کمینه و هر لحظه ممکنه وارد بشه، سعی می‌کنه از وقتش به بهترین نحو استفاده کنه و فرصت را غنیمت میدونه.
حسادت نکردن به همنوعان	انسانی که مرگ را می‌پذیرد به همنوعان خود حسادت نمی‌ورزد.
روحیه انتقام‌جو نداشتن	لازمه پذیرش مرگ پرهیز از انتقام‌جویی است.
گذشتن از تقصیر مردم	انسانی که مرگ رو پذیرا میشه و به پیشوازش میره، از سرِ تقصیر مردم می‌گذره چون میدونه دنیا محلّ گذره.
چشم‌پوشی از تعلقات دنیا	انسان وقتی میتونه مرگ رو پذیرا باشه که تونسته باشه از تعلقات دنیا دل بکنه، والا با چسبیدن به دنیا امکان پذیرش مرگ وجود نداره.
عدم تعلق به مادیات	پذیرش مرگ با دل‌بسته بودن به مادیات در تضاده، کسی میتونه مرگ رو با آغوش باز بپذیره که دل از مادیات کنده باشه و فقط به اندازه رفع نیاز روزمره‌ش از مادیات بهره ببره.
زندگی توأم با معنویت و اخلاق	لازمه پذیرش مرگ، اعتقاد به مبدأ و معاده، انسانی که مرگ رو قبول داره زندگیش توأم با معنویت و اخلاقه و از انجام اموری که شرع و عقل اون رو زشت میدونن پرهیز می‌کنه.
دست برداشتن از رفتارهای ناشایست	کسی که مرگ رو می‌پذیره از رفتارهای ناشایست دست می‌کشه چون میدونه که پذیرش مرگ وقتی به یک باور واقعی و اثرگذار تبدیل میشه که از رفتارهای ناشایست که خلاف شرع و عقله دست بکشه.
گسترش افق دید انسان و کاهش سطحی‌نگری	انسانی که مرگ رو می‌پذیره و به اون باور قلبی داره، به معرفت و نوعی از بصیرت می‌رسه که این بصیرت افق دیدش رو گسترده می‌کنه و لایه‌های سطحی‌نگریش نسبت به اتفاقات عالم رو کاهش میده.
افزایش استقامت و توان روحی	به هر اندازه که انسان نسبت به مرگ یقین پیدا کنه و اون رو بپذیره به همون میزان استقامت و توان روحیش افزایش پیدا می‌کنه.
شیرین شدن زندگی	پذیرش مرگ زندگی رو شیرین‌تر و با تحمّل‌تر می‌کنه.
خروج از روزمرگی و زندگی تکراری	پذیرش مرگ زندگی رو از روزمرگی و تکراری بودن خارج می‌کنه.

روبه‌رو شدن با واقعیت‌های زندگی	پذیرش مرگ انسان رو با واقعیت‌های زندگی روبه‌رو می‌کنه. انسان از واقعیت‌های زندگی اطلاعی نداره، ولی توجه به مرگ انسان رو متوجه واقعیت‌های زندگی می‌کنه.
دست برداشتن از خودخواهی	پذیرش مرگ باعث میشه انسان دست از خودخواهی برداره و خدا و دستوراتش رو محور زندگیش قرار بده.
انعطاف‌پذیری در تعاملات اجتماعی	پذیرش مرگ انسان رو رقیق‌القلب می‌کنه و عواطف انسان رو لطیف می‌کنه و انسان در زندگی شخصیش و در تعاملات اجتماعیش انعطاف بیشتری از خودش بروز میده.
کم شدن دغدغه‌های ذهنی و فکری	انسانی که مرگ رو پذیرفته و میدونه که بالاخره روزی از این دنیا میره، دغدغه‌های ذهنی و فکریش کم میشه و تنها یک دغدغه داره اونم اینکه چه کار بکنه که هنگام مرگ آماده رفتن باشه.
زندگی بدون اضطراب و استرس	ترس از مرگ باعث میشه که انسان از چیزای دیگه نترسه و زندگیش بدون استرس و اضطراب باشه.
استقرار آرامش روحی و معنوی	ترس از مرگ، آرامش روحی و معنوی رو در زندگی بازماندگان حاکم می‌کنه.
بهتر کردن عمل در راستای کسب رضایت خداوند	لازمه ترس از مرگ ترس از اعمال خود انسانه و انسانی که از اعمال خودش ترس داره و نمیخواد با این اعمال از دنیا بره در راستای بهتر کردن عملش تلاش می‌کنه تا زندگیش مورد رضای خدا باشه.
تقویت روحیه تعهد و مسئولیت‌پذیری	ترس از مرگ روحیه تعهد و مسئولیت‌پذیری نسبت به همنوعان را در بازماندگان تقویت می‌کند.
ترغیب به اصلاح کارهای گذشته	همچنین بازماندگان را به فکر کردن درباره کارهای خوب و بد گذشته و اصلاح کارهای بد ترغیب می‌کند.
تقویت روحیه خویشتن‌داری	ترس از مرگ روحیه خویشتن‌داری را در انسان تقویت می‌کند، انسان خویشتن‌دار به هر کاری تن نمی‌دهد، هرجا نمی‌رود و با هرکس نشست‌وبرخاست نمی‌کند، به هیچ‌کس تهمت نمی‌زند و آبروی هیچ‌کس را نمی‌برد.
نگاهداشت انسان از شهوات	چون مرگ نابودکنندهٔ لذات است، لذا ترس از مرگ به معنای واقعی انسان را از شهوت‌رانی، کسب لذت حرام و غرق شدن در آن باز می‌دارد.
پایبندی به فضایل و پرهیز از رذائل	ترس از مرگ پایبندی انسان رو به ارزش‌ها و فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی بیشتر می‌کنه و این پایبندی به فضایل و پرهیز از رذایل در زندگی بازمانده نمود عینی پیدا می‌کنن.
ارزش قائل شدن برای وقت و عمر	ترس از مرگ انسان باعث میشه که انسان ارزش وقت و عمر رو بدونه، چون فرد احساس می‌کنه که با از دست دادن بیهوده وقت و عمر به مرگ نزدیک‌تر میشه، بدون اینکه کار شایسته‌ای کرده باشه.
حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی	ترس از مرگ باعث میشه انسان نظم و انضباط رو در زندگیش حاکم کنه و از بی‌نظمی و پریشانی و بی‌سروسامانی و بی‌برنامگی فاصله بگیره.
برنامه‌ریز شدن و برنامه‌ریزی کردن	لازمه ارزش قائل شدن برای وقت و عمر و ملزم بودن به نظم و انضباط، برنامه‌ریزی کردن برای آینده‌س. بازمانده‌ای که ترس از مرگ داره برای ادامه زندگیش برنامه‌ریزی می‌کنه.
بیشتر شدن امید به زندگی	ترس از مرگ، امید به زندگی رو در انسان بازمانده بیشتر می‌کنه، تجربه نشان داده انسان‌های پرهیزکاری که بیشترین ترس از مرگ را داشته‌اند، غالباً عمرهای طولانی کرده‌اند.
رفتار توأم با ادب و احترام با مردم	ترس از مرگ باعث میشه که بازمانده در زندگیش با آشنایان و دوستان با احترام و ادب رفتار کنه چون میدونه که بی‌احترامی به همنوعان بار گناهانش رو هنگام مرگ سنگین می‌کنه.
رقیق‌القلب شدن	ترس از مرگ انسان رو شکننده و رقیق‌القلب می‌کنه و بازمانده در زندگیش بیشتر از آنکه با عقلش زندگی کنه با عاطفه‌ش زندگی می‌کنه.
ریخته شدن ترس انسان	ترس از مرگ ترس‌های دیگر انسان رو از بین می‌بره و انسان رو در ادامه مسیر زندگی مثل فولاد آبدیده می‌کنه.
به هم ریختن آرامش زندگی	خودکشی متوفی آرامش زندگی بازمانده رو به هم می‌ریزه و نمیذاره در امور زندگیش تمرکز داشته باشه.
ایجاد دلهره و اضطراب	خودکشی متوفی باعث ایجاد دلهره و اضطراب در بازماندگان متوفی میشه و سایه این دلهره تا سال‌ها در زندگی بازمانده باقی میمونه و اثرات منفی آن در بیشتر امور روزمره فرد قابل مشاهده‌س.
بروز مشکلات و ناراحتی‌های عصبی	خودکشی متوفی، بازماندگان رو دچار مشکلات و ناراحتی‌های عصبی می‌کنه و این مشکلات عصبی فرد رو در زندگی روزمره پرخاشگر می‌کنه.

کاهش خویشتن‌داری و آستانهٔ تحمّل	بازمانده متوفی بعد از خودکشی متوفی خویشتن‌داریش رو در بیشتر موارد از دست میده و آستانهٔ تحملش پایین میاد.
تزلزل و تردید در اعتقاد	با مشاهده خودکشی متوفی در اعتقادات بازمانده نوعی تزلزل و تردید به وجود میاد و این تزلزل و تردید باعث میشه که خداباوری و حس حقیقت‌جویی او کم‌رنگ بشه.
ایجاد حسّ بدبینی	یکی از تأثیراتی که خودکشی متوفی در فرد بازمانده به جا میذاره، بدبینی او نسبت به وقایع و اتفاقات پیرامونش و آشنایان و دوستان است.
القای پوچی و زندگی توأم با افسردگی	از دیگر تأثیرات خودکشی متوفی در بازمانده القای پوچی و بیهودگی به او و متعاقب آن زندگی توأم با افسردگی است.
زودرنج شدن	یکی از آثار خودکشی متوفی در بازمانده، زودرنج و کم‌تحمل شدن بازمانده در زندگی روزمره است.
انزوا و گوشه‌نشینی ـ افزایش روحیه جنگ و جدل ـ ایجاد ترس و دلهره	به نظر من یکی از آثار خودکشی متوفی در بازمانده، ایجاد حس ترس و دلهره درونی است که این ترس و دلهره انجام بسیاری از امور روزمره فرد رو مختل می‌کنه.
افزایش روحیه جنگ و جدل	خودکشی متوفی روحیه جنگ و جدل با اطرافیان رو در بازمانده افزایش میده و اعصابش رو تحریک و تخریب می‌کنه.
اختلال در روند خواب	خودکشی متوفی باعث میشه که خواب بازمانده تا مدت‌ها با اختلال روبه‌رو بشه و شب‌ها کابوس ببینه.
انزوا و گوشه‌نشینی	انزوا و گوشه‌نشینی رو می‌توان از جمله آثار خودکشی متوفی بر فرد بازمانده به شمار آورد.
افزایش امید	مرگ متوفی امید بازماندگان به زیستن را افزایش می‌دهد.
عمر طولانی	مرگ متوفی امید بازماندگان به عمر طولانی کردن را افزایش می‌دهد.
دلبستگی به دنیا و لذات آن	مرگ متوفی دلبستگی بازماندگان غیرمعتقد را به دنیا و لذات آن را بیشتر می‌کند.
تلخی موقت زندگی و شیرین شدن دوباره آن	مرگ متوفی زندگی را به‌طور موقت به کام بازماندگان تلخ می‌کند، ولی در درازمدّت و با فراموش کردن یاد متوفی، زندگی دوباره به کام بازماندگان شیرین می‌شود.
از بین بردن خاطره مرگ متوفی	مرگ متوفی خاطره تلخی است و بازماندگان پس از مدتی سعی در از بین بردن این خاطره می‌کنند تا زندگی آن‌ها به روال عادی بازگردد، چراکه تمرکز زیاد روی این خاطره زندگی روزمره بازماندگان را مختل می‌سازد.
افزایش سلامت جسمانی و نشاط روحی	مرگ متوفی سبب می‌گردد که بازماندگان با افزایش سلامت جسمانی و شادابی و نشاط روحی خود سعی در افزایش میل روزمره خود به زیستن داشته باشند.
پرداختن به سایر فعالیت‌های اجتماعی برای از یاد بردن مرگ	مرگ متوفی تا مدتی ذهن بازماندگان رو درگیر می‌کنه، لذا بازماندگان سعی می‌کنند تا با پرداختن به تفریح و مسافرت، ورزش، درس و سایر فعالیت‌های اجتماعی ذهنشون رو از این درگیری آزاد کنند و از این طریق میلشون رو به زیستن افزایش بدن.
رقیق شدن حس عاطفی و بهتر شدن رابطه با اطرافیان	مرگ متوفی باعث میشه که حسّ عاطفی بازماندگان بیشتر و رقیق‌تر بشه و این حسّ عاطفی رابطه اون‌ها رو با اطرافیان بهتر می‌کنه و از این طریق میل بازمانده‌ها به زیستن افزایش پیدا می‌کنه.
عزم بر اصلاح کارهای ناشایست	مرگ متوفی باعث میشه که بازمانده‌ها به کارهای ناشایست گذشته‌شون فکر کنند و در پی اصلاح اون‌ها بر بیان تا وجدانشون آسوده باشه.
یاد نکردن از مرگ	بازماندگان بعد از مرگ متوفی تلاش می‌کنند که از مرگ صحبت نکنند چون احساس می‌کنند صحبت کردن راجع به مرگ انرژی منفی رو در وجود اونا تقویت می‌کنه و فقط باید صحبت از زندگی بکنن.

کدگذاری محوری

پس از کدگذاری باز نوبت به کدگذاری محوری یا کدگذاری سطح دوم می‌رسد. این فرآیند برای برقراری ارتباط میان مقولات و زیرمقولات به کار گرفته می‌شود و امکان پدیدار شدن چارچوبی مفهومی را فراهم می‌سازد. تحلیل تم نیز از مهم‌ترین مقالات محسوب می‌شود. با استفاده از مدل یا پارادایم ویژه و با تعیین علل، زمینه‌ها، احتمالات، بسترها، همبسته‌ها، تعاملات، پیامدها، ایجاد می‌شود .(8) در این مرحله می‌توان برخی کدهای باز را حذف نمود، زیرا هیچ ارتباطی میان آن‌ها موجود نیست. رابطه میان مفاهیم با روش مقایسه دائمی تأیید می‌شود و این امر امکان تدوین نظریه

را فراهم می‌سازد. پیوند میان شرایط، پیامدها و تعاملات را می‌توان به شکل نوعی ماتریس شرطی نشان داد. لوگینا و همکاران (8) مثالی خوب از این نوع ماتریس به دست داده‌اند و حال‌آنکه روگان و همکاران (8) تصدیق می‌کنند که نظریه آن‌ها به‌طور کامل توسعه نیافته است و بنابراین داده‌ها به شیوه‌های جدید به یکدیگر ارتباط داده می‌شوند. به گفته گلاسر (8) مدل پارادایمی، داده‌ها را به اجبار به ساختاری از پیش تعیین‌شده وارد می‌سازد و از این روست که او مدل اشتراوسی را «توصیف مفهومی کامل» می‌نامد.

جدول ۲. کدگذاری محوری

مفاهیم	مقولات
اخلاق‌مداری	اخلاق‌مدار شدن انسان ـ کاهش رذایل اخلاقی ـ ممانعت از ظلم و ستم ـ تسرّی شهامت و ازخودگذشتگی در سرتاسر زندگی ـ کاهش دروغ، تظاهر و ریا ـ باصبور و گذشت شدن انسان ـ کم‌رنگ شدن رذائل اخلاقی ـ حسادت نکردن به همنوعان ـ روحیه انتقام‌جو نداشتن ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ زندگی توأم با معنویت و اخلاق ـ دست برداشتن از رفتارهای ناشایست ـ افزایش استقامت و توان روحی ـ دست برداشتن از خودخواهی ـ تقویت روحیه خویشتن‌داری ـ نگاهداشت انسان از شهوات ـ پایبندی به فضایل و پرهیز از رذائل ـ ریخته شدن ترس انسان ـ عزم بر اصلاح کارهای ناشایست.
نگرش‌های عاطفی	ایجاد حسّ امید و نشاط و شادابی ـ افزایش و تقویت عاطفه انسانی ـ افسرده شدن بازمانده ـ آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی ـ رقیق‌القلب شدن ـ رقیق شدن حس عاطفی و بهتر شدن رابطه با اطرافیان.
معضلات روان‌شناختی	تأثیرات منفی مرگ‌اندیشی بر ذهن و روح ـ افسرده شدن بازمانده ـ ایجاد ترس در بازمانده و اختلال در روابط او با دیگران ـ تأثیرات مخرب مرگ‌اندیشی بر ذهن ـ آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی ـ به هم ریختن آرامش زندگی ـ ایجاد دلهره و اضطراب ـ اختلال در روند خواب.
دنیاستیزی و ترک دنیا	عدم تعلق به دنیا و مافیها ـ گرفتن روح دنیاطلبی و لذت‌جویی صرف ـ چشم‌پوشی از تعلقات دنیا ـ عدم تعلق به مادیات ـ دلبستگی به دنیا و لذات آن.
تعاملات اجتماعی	تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران ـ انعطاف‌پذیری در تعاملات اجتماعی ـ ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه.
برنامه‌ریزی و انسجام درونی در راستای دستیابی به هدف	برنامه‌ریز شدن و برنامه‌ریزی کردن ـ حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی ـ برنامه‌ریزی برای زندگی بهتر ـ حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی.
تلاش در راستای وصول به آرامش روحی	افزایش سلامت جسمانی و نشاط روحی ـ استقرار آرامش روحی و معنوی ـ آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی ـ زندگی توأم با آرامش برخاسته از ایمان ـ ایجاد حسّ امید و نشاط و شادابی.
مسائل فیزیکی مرتبط با یادکرد مرگ	افزایش سلامت جسمانی و نشاط روحی ـ عمر طولانی ـ تأثیرات مخرب مرگ‌اندیشی بر ذهن و بدن.
رواج پوچ‌گرایی	القای پوچی و زندگی توأم با افسردگی ـ ایجاد حسّ بدبینی ـ تزلزل و تردید در اعتقاد ـ کاهش خویشتن‌داری و آستانهٔ تحمّل ـ افسرده شدن بازمانده.
بالا رفتن آستانه تحمّل	تقویت روحیه خویشتن‌داری ـ نگاهداشت انسان از شهوات ـ ترغیب به اصلاح کارهای گذشته ـ افزایش استقامت و توان روحی ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ باصبور و گذشت شدن انسان.
افزایش روحیه مردم‌داری	رقیق شدن حس عاطفی و بهتر شدن رابطه با اطرافیان ـ رفتار توأم با ادب و احترام با مردم ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران ـ ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه.
دغدغه‌های ذهنی مرتبط با مرگ	انزوا و گوشه‌نشینی ـ افزایش روحیه جنگ و جدل ـ ایجاد ترس و دلهره ـ ایجاد حسّ بدبینی ـ بروز مشکلات و ناراحتی‌های عصبی ـ ایجاد دلهره و اضطراب ـ به هم ریختن آرامش زندگی ـ افسرده شدن بازمانده.
تعهد و مسئولیت‌پذیری	رفتار توأم با ادب و احترام با مردم ـ تقویت روحیه تعهد و مسئولیت‌پذیری ـ احتیاط بیشتر و اندیشیدن در باب سود و زیان هر کاری.

کدگذاری گزینشی

در کدگذاری گزینشی با مقایسه مفاهیم، موارد مشابه و مشترک در یک کد قرار گرفته و سپس کدهایی که یک هدف مشترک را دنبال می‌کنند، در قالب مقوله‌ای واحد قرار می‌گیرند؛ بنابراین، انبوه داده‌ها (کدها ـ مفاهیم) به تعداد مشخص و محدودی از مقوله‌های عمده کاهش می‌یابد (جدول ۳). از مجموع مقوله‌هایی که در بخش قبل ارائه شد، سه مقوله کلی استخراج گردید که عبارت‌اند از:

جدول ۳. مقوله‌بندی کدها

مقوله	مفاهیم مرتبط
تعاملات اجتماعی مبتنی بر تعهد و مسئولیت	تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران ـ انعطاف‌پذیری در تعاملات اجتماعی ـ ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه ـ رفتار توأم با ادب و احترام با مردم ـ تقویت روحیه تعهد و مسئولیت‌پذیری ـ احتیاط بیشتر و اندیشیدن در باب سود و زیان هر کاری.
هنجارها و ناهنجارهای اخلاقی (مبتنی بر مردم‌داری، بالا رفتن آستانه تحمل، دنیاستیزی)	اخلاق‌مدار شدن انسان ـ کاهش رذایل اخلاقی ـ ممانعت از ظلم و ستم ـ تسرّی شهامت و ازخودگذشتگی در سرتاسر زندگی ـ کاهش دروغ، تظاهر و ریا ـ باصبور و گذشت شدن انسان ـ کم‌رنگ شدن رذائل اخلاقی ـ حسادت نکردن به همنوعان ـ روحیه انتقام‌جو نداشتن ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ زندگی توأم با معنویت و اخلاق ـ دست برداشتن از رفتارهای ناشایست ـ افزایش استقامت و توان روحی ـ دست برداشتن از خودخواهی ـ تقویت روحیه خویشتن‌داری ـ نگاهداشت انسان از شهوات ـ پایبندی به فضایل و پرهیز از رذائل ـ ریخته شدن ترس انسان ـ عزم بر اصلاح کارهای ناشایست. رقیق شدن حس عاطفی و بهتر شدن رابطه با اطرافیان ـ رفتار توأم با ادب و احترام با مردم ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران ـ ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه ـ تقویت روحیه خویشتن‌داری ـ نگاهداشت انسان از شهوات ـ ترغیب به اصلاح کارهای گذشته ـ افزایش استقامت و توان روحی ـ گذشتن از تقصیر مردم ـ باصبور و گذشت شدن انسان. عدم تعلق به دنیا و مافیها ـ گرفتن روح دنیاطلبی و لذت‌جویی صرف ـ چشم‌پوشی از تعلقات دنیا ـ عدم تعلق به مادیات ـ دلبستگی به دنیا و لذات آن.
معضلات روان‌شناختی، دغدغه‌های ذهنی	تأثیرات منفی مرگ‌اندیشی بر ذهن و روح ـ افسرده شدن بازمانده ـ ایجاد ترس در بازمانده و اختلال در روابط او با دیگران ـ تأثیرات مخرب مرگ‌اندیشی بر ذهن ـ آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی ـ به هم ریختن آرامش زندگی ـ ایجاد دلهره و اضطراب ـ اختلال در روند خواب. انزوا و گوشه‌نشینی ـ افزایش روحیه جنگ و جدل ـ ایجاد ترس و دلهره ـ ایجاد حسّ بدبینی ـ بروز مشکلات و ناراحتی‌های عصبی ـ ایجاد دلهره و اضطراب ـ به هم ریختن آرامش زندگی ـ افسرده شدن بازمانده.

نتیجه‌گیری

آثار مرگ در زندگی روزمره بازماندگان طیف وسیعی از پاسخ‌ها را در بر می‌گیرد که بعضی اجتماعی و بعضی فرهنگی و بعضی هم روان‌شناسانه هستند. بعضی از این آثار اجتماعی هستند و بخش اعظمی از بازماندگان را در درازمدت تحت تأثیر قرار می‌دهند و بعضی کوتاه‌مدت و بخش اندکی از بازماندگان را تحت تأثیر قرار می‌دهند. البته این تأثیر درازمدت یا کوتاه‌مدت منوط به ارتباط نزدیک یا دوری است که بازماندگان با متوفی دارند. هرچه رابطه نزدیک‌تر باشد، تأثیر ماناتر و طولانی‌تر خواهد بود و هرچه رابطه دورتر باشد، تأثیر موقتی‌تر و کوتاه‌تر خواهد بود. جواب‌های جامعه آماری به سؤالات مؤیّد همین معنی است.

۱- در جواب به سؤال اول، بازماندگان جواب‌هایی دادند که همگی نقش اندیشیدن به مرگ در زندگی روزمرهٔ بازماندگان را انعکاس می‌دهد. بعضی از مصاحبه‌شوندگان به جوابی کلی بسنده کرده‌اند و توضیح بیشتری در خصوص تأثیرات مرگ‌اندیشی در زندگی بازماندگان نداده‌اند، نظیر این جواب‌ها: مرگ‌اندیشی تأثیرات منفی و مثبت بر ذهن و روح بازمانده می‌گذارد. سایر جواب‌ها عبارت‌اند از: ۱- عدم تعلق به دنیا و مافیها ۲- احتیاط بیشتر و اندیشیدن در باب سود و زیان هر کاری ۳- عمق بخشیدن به بینش انسان و رهایی از سطحی‌نگری ۴- اخلاق‌مدار شدن انسان ۵- کاهش رذایل اخلاقی ۶- عاقل شدن و تنظیم زندگی بر مدار عقل ۷- کاهش ترس و هراس انسان از وقایع و حوادث ۸- هدفمند کردن زندگی ۹- ایجاد روابط فعال و سازنده با آحاد جامعه ۱۰- ایجاد حسّ امید و نشاط و شادابی ۱۱- رهایی از زندگی تکراری و روزمره ۱۲- خداباوری و کم

شدن خطاها ۱۳- ممانعت از ظلم و ستم ۱۴- حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی ۱۵- افزایش و تقویت عاطفه انسانی ۱۶- افسرده شدن بازمانده ۱۷- ایجاد ترس در بازمانده و اختلال در روابط او با دیگران ۱۸- تأثیرات مخرب مرگ‌اندیشی بر ذهن و بدن.

۲- اصولاً مرگ با متوفی نوعی از ترس و هراس را به بازماندگان القاء می‌کند، اما در بعضی این ترس و هراس به نوعی ایمان و یقین و توجه به خدا ارتقا می‌یابد، اما در بعضی این ترس و هراس نوعی از اضطراب و آشوب و ناامیدی را دامن می‌زند و این واکنش‌هایی که بازماندگان نسبت به مرگ متوفی از خود بروز می‌دهند، به پایه‌های اعتقادی آن‌ها در قبل از مرگ متوفی باز می‌گردد. جواب‌های بازماندگان بیانگر ریشه‌های اعتقادی عمیق آن‌ها بوده، چراکه نشان می‌دهد که مرگ متوفی در آن‌ها تأثیری مثبت و مؤثر و مفید داشته است. به این معنی که مرگ متوفی سبب شده که زندگی توأم با آرامش برخاسته از ایمان، جاری و ساری دیدن حق در زندگی و پذیرفتن حرف حق، تلاش مستمر برای وصول به هدف، تسرّی شهامت و ازخودگذشتگی در سرتاسر زندگی، تعاملات و ارتباطات صادقانه با دیگران، کاهش دروغ، تظاهر و ریا، آرامش بدون استرس و فشارهای روحی و روانی، گرفتن روح دنیاطلبی و لذت‌جویی صرف، برنامه‌ریزی برای زندگی بهتر، برخورداری انسان از روح و روحیه انزواجو و عزلت‌گزین، پیش‌قدم شدن در کارهای خیر و عام‌المنفعه، تأثیر مستقیم آمادگی برای مرگ بر اخلاق انسان، باصبور و گذشت شدن انسان، کم‌رنگ شدن رذائل اخلاقی، اشتیاق وصول به حقیقت، کاهش ترس از ناشناخته‌ها، غنیمت دانستن وقت و فرصت جایگزین استرس و اضطراب و دغدغه‌ها و ناامیدی‌های پس از مرگ متوفی گردد. البته این امر در درازمدت واقع گردیده است.

۳- آیا مرگ متوفی زندگی روزمره بازماندگان را مختل کرده و یا روال عادی زندگیشان برقرار است. اگر بگوییم مختل شده است، نشان آن است که بازماندگان علاوه بر ارتباط نزدیک با متوفی از پایگاه اعتقادی ضعیف و شکننده‌ای برخوردار بوده است. ازطرفی، باید زندگی را به فردی و اجتماعی تقسیم کرد. ممکن است که در زندگی فردی و درون خانواده و مخصوصاً اخلاق خاصی که بازمانده پس از مرگ متوفی بروز می‌دهد، چون با ملاحظات همراه نیست، پذیرش مرگ با نوعی از جدل و عصبانیت فرد بازمانده همراه باشد، اما در بیرون از خانواده و در تعاملات اجتماعی قطعاً این جدال و عصبانیت‌ها به دلیل ملاحظات به صفر می‌رسد. با این حال، در جواب این سؤال هریک از مخاطبان از دریچه ذهن خود به مسئله نگریسته است و کوشیده پاسخی قانع‌کننده و درخور به سؤال مربوطه بدهد. این جواب‌ها عبارت‌اند از: حسادت نکردن به همنوعان، روحیه انتقام‌جو نداشتن، گذشتن از تقصیر مردم، چشم‌پوشی از تعلقات دنیا، عدم تعلق به مادیات، زندگی توأم با معنویت و اخلاق، دست برداشتن از رفتارهای ناشایست، گسترش افق دید انسان و کاهش سطحی‌نگری، افزایش استقامت و توان روحی، شیرین شدن زندگی، خروج از روزمرگی و زندگی تکراری، روبه‌رو شدن با واقعیت‌های زندگی، دست برداشتن از خودخواهی، انعطاف‌پذیری در تعاملات اجتماعی و کم شدن دغدغه‌های ذهنی و فکری.

۴- اینکه ترس از مرگ چه تأثیری در زندگی روزمره بازماندگان دارد، یکی دیگر از سؤال‌های پژوهش بود. هریک از مصاحبه‌شوندگان جوابی خاص به این سؤال دادند که در حیطه‌های مختلف اجتماعی و اخلاقی و ... قابل دسته‌بندی است. البته علی‌القاعده ترس از مرگ باید طیفی از واکنش‌های منفی را هم در بر بگیرد. منتها بر اساس همان پایه‌های اعتقادی بازماندگان که پیش از این ذکر شد که شدت و ضعف دارد، این ترس بازتولیدی مثبت داشته که نمونه‌های آن را در پاسخ‌های بازماندگان که مبتنی بر زندگی بدون اضطراب و استرس، استقرار آرامش روحی و معنوی، بهتر کردن عمل در راستای کسب رضایت خداوند، تقویت روحیه تعهد و مسئولیت‌پذیری، ترغیب به اصلاح کارهای گذشته، تقویت روحیه خویشتن‌داری، نگاهداشت انسان از شهوات، پایبندی به فضایل و پرهیز از رذائل، ارزش قائل شدن برای وقت و عمر، حاکم شدن نظم و انضباط در زندگی، برنامه‌ریز شدن و برنامه‌ریزی کردن، بیشتر شدن امید به زندگی، رفتار توأم با ادب و احترام با مردم، رقیق‌القلب شدن و ریخته شدن ترس انسان می‌توان دید.

۵- از میان سؤالات پژوهش، تنها سؤالی که متفاوت از سایر سؤال‌ها بود و تماماً بار منفی داشت و ذهن مخاطب را به سمت جواب منفی سوق می‌داد، همین سؤال پنجم بود که در آن بحث تأثیر مرگ ناشی از خودکشی متوفی در زندگی روزمره بازماندگان مطرح شده بود که اکثر جواب‌ها به لحاظ روان‌شناسی جنبه‌های تاریک و سیاه ذهنی و فکری دارند، چراکه این ناهنجاری علاوه بر تباه کردن خود، تأثیرات مخرّبی بر ذهن و روان دیگرانی که بازمانده و زنده هستند می‌گذارد. این جواب‌ها عبارت بودند از: - به هم ریختن آرامش زندگی - ایجاد دلهره و اضطراب - بروز مشکلات و ناراحتی‌های عصبی - کاهش خویشتن‌داری و آستانهٔ تحمّل - تزلزل و تردید در اعتقاد - ایجاد حسّ بدبینی - القای پوچی و زندگی توأم با افسردگی - زودرنج شدن - انزوا و گوشه‌نشینی - افزایش روحیه جنگ و جدل - ایجاد ترس و دلهره - افزایش روحیه جنگ و جدل - اختلال در روند خواب - انزوا و گوشه‌نشینی.

۶- اما در خصوص تأثیر مرگ متوفی در افزایش میل روزمره بازماندگان به زیستن، جواب‌ها بیشتر در حیطهٔ روان‌شناختی است. قطعاً پس از مرگ متوفی واکنشی که بازماندگان از خود بروز می‌دهند، هرچند به حسب ظاهر عدم میل به زیستن و خاک شدن به همراه متوفی است، اما در لایه‌های عمیق ضمیر ناخودآگاه آن‌ها میل و شوق به زندگی و زیستن درازمدت موج می‌زند و این جواب‌ها خود گویای این میل و شوق است: افزایش امید - عمر طولانی - دلبستگی به دنیا و لذات آن - تلخی موقت زندگی و شیرین شدن دوباره آن - از بین بردن خاطره مرگ متوفی - افزایش سلامت جسمانی و نشاط روحی - پرداختن به سایر فعالیت‌های اجتماعی برای از یاد بردن مرگ - رقیق شدن حس عاطفی و بهتر شدن رابطه با اطرافیان - عزم بر اصلاح کارهای ناشایست - یاد نکردن از مرگ.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Kübler-Ross E. Making Peace with Death. Tehran: Ohadi; 1997.
2. Motamedi G. Human and Death. Tehran: Markaz; 2007.
3. Seale C. Media Constructions of Death and Dying. Social Science & Medicine. 2000;58(5):967-74.
4. Elias N. The Loneliness of the Dying. Mehrgan O, Najafi S, editors. Tehran: Gam-e No; 2016.
5. Nietzsche F. On Death and the Preachers of Death. Arghanoon. 2005(26-27):123-43.
6. Caradec V. Sociology of Aging and Growing Old. Kabari S, editor. Tehran: Jame'eshenasan; 2012.
7. Yalom ID. Existential Psychotherapy. Habib S, editor. Tehran: Ney Publishing; 2011.
8. Flick U. An Introduction to Qualitative Research. Jalili H, editor. Tehran: Ney Publishing; 2008.
9. Sanati M. An Introduction to Death in Western Thought. Arghanoon. 2005(26-27):1-64.
10. Leming M, Dickinson GE. Understanding Dying, Death, & Bereavement. United States of America: Thomson Wadsworth; 2007.

11. Carr D. Death & Dying. In: Ritzer G, editor. The Blackwell Encyclopedia of Sociology. 3. United States of America: Blackwell; 2007.
12. Brayant C, Bryant PM, Edgley CK, Leming MR. A Handbook of Death and Dying. London: Sage Publication; 2003.
13. Seneca. Two Pieces by Seneca on Death. Arghanoon. 2005(26-27):145-74.
14. Heidegger M. Death and Metaphysics. Arghanoon. 2011(26-27):273-93.
15. Freud S. Thoughts for the Times on War and Death. Arghanoon. 2005(26-27):145-74.
16. Ariès P. The History of Death: Western Attitudes toward Death from the Middle Ages to the Present. Abdollahi MJ, editor. Tehran: Elm Publishing; 2013.
17. Elias N. The Loneliness of the Dying. Mehrgan O, Najafi S, editors. Tehran: Gam-e No; 2010.
18. Berger P, Luckmann T. The Social Construction of Reality. Majidi F, editor. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company; 2008.
19. Frankl V. Logotherapy. 1st ed. Milani M, editor. Tehran: Dorsa Publishing; 2011.
20. Yalom ID. The Schopenhauer Cure. 2nd ed. Toufani H, Hosseinian Z, editors. Mashhad: Taraneh Publishing; 2012.
21. Yalom ID. Staring at the Sun. Ghoberaei M, editor. Tehran: Jeyhoon; 2011.
22. Macquarrie J. Existentialism. 1st ed. Hanaei Kashani S, editor. Tehran: Hermes; 1997.
23. Robbins BD. What is the good life? Positive psychology and the renaissance of humanistic psychology. The Humanistic Psychologist. 2008;36:96-112.
24. Minton SJ. Key Thinkers in Practical Philosophy: Dr. Yalom. Practical Philosophy. 2001.